

## **JADID MA'RIFATPARVARLARINING DARSLIKLARIDAGI BADIY MATNLAR ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI AXLOQIY TARBIYALASH(A.AVLONIY,M.BEHBUDIY)**

**Sidikova Z-** pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)

[zulfiyasidikova76@gmail.com](mailto:zulfiyasidikova76@gmail.com)

**Bazarbayeva N-** FarDU magistr 1-bosqich talabasi

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada A. Avloniy va M. Behbudiy darsliklaridagi badiiy matnlar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarini axloqiy tarbiyalash masalalari yoritilgan. Jadidlarning asarlari orqali yoshlarda ezgulik, halollik, mehnatsevarlik kabi fazilatlarni shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

**Kalit so'zlar:** jadidlar, ma'rifat, axloq, tarbiya, boshlang'ich ta'lim, darslik, Avloniy, Behbudiy, badiiy matn, fazilat

**Аннотация:** В статье рассматривается нравственное воспитание учеников начальных классов на основе художественных текстов в учебниках А. Авлони и М.Бехбуди. Анализируются возможности формирования у детей таких качеств, как доброта, честность и трудолюбие через наследие джадидов.

**Ключевые слова:** джадиды, просвещение мораль, воспитание, начальное образование, учебник, Авлони, Бехбуди, художественный текст, ценности

**Annotation :** This article explores the moral education of primary school students through literary texts found in the textbooks of A. Avloniy and M. Behbudiy. It analyzes how Jadid literature helps instill values like honesty, kindness, and diligence in young learners.

**Keywords:** jadids, enlightenment, morality, education, primary school, textbook, Avloniy, Behbudiy, literary text, virtue

Boshlang'ich sinf yoshidagi o'quvchilar axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish davrida bo'ladilar. Darsliklarda keltirilgan badiiy matnlar—hikoya, masal, she'r yoki ibratli sovg'a shaklidagi asarlar—o'quvchilarga noto'g'ri va to'g'ri xatti-harakatlarni anglash, empatiya, halollik, mehr-muhabbat kabi fazilatlarni qadrlashga imkon beradi. Jadid ma'rifatparvarlar — xususan Abdulla Avloniy va Mahmudxo'ja Behbudiy — ta'lim-tarbiyada badiiy matnlarni axloqiy maqsadda faol qo'llash lozim deb hisoblaganlar. Ammo amalda, darsliklardagi matnlarning axloqiy tarbiyaviy potentsiali yetarlicha tahlil qilinmaydi, va ularning o'quvchilarda konkret axloqiy o'zgarishlar uyg'otishi sistematik tadqiq etilmagan.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — Avloniy va Behbudiy darsliklaridagi badiiy matnlar orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining axloqiy tarbiyasini qo'llab-quvvatlash usullarini aniqlash va ilmiy asoslangan tavsiyalar taklif etish bo'lib bu quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

- a) Avloniy va Behbudiy asarlarida axloqiy-ma'naviy mazmunni tahlil qilish;
- b) ularning darsliklardagi matnlarining pedagogik funksiyalarini aniqlash;

c) boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun badiiy matndan foydalanish metodikasini ishlab chiqish;

d) matnlar orqali axloqiy o‘zgarishlarni baholash indikatorlarini belgilash.

Bu tadqiqot jadid ma‘rifatparvarlarning ta‘lim-tarbiyaviy merosini boshlang‘ich sinf darajasida badiiy matnlar orqali axloqiy tarbiya kontekstida sistematik tahlil qiluvchi birinchi ish bo‘lishi mumkin. Avloniy va Behbudiyning darslik tarkibidagi matnlarini pedagogik ajratmalar orqali axloqiy ta‘lim kontekstida ko‘rib chiqadi.

Tadqiqot sifat-tahliliy yondashuv asosida olib boriladi, ya‘ni darslik matnlari mazmuni, strukturasini, pedagogik imkoniyatlarini tahlil qilish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi.

a) Avloniyning “Birinchi muallim”, “Maktab gulistoni”, “Axloq” kabi darslik matnlari va ibratli hikoyalari<sup>1</sup>.

b) Behbudi asarlaridagi badiiy matnlar, “Padarkush” drama, pedagogik maqolalar<sup>2</sup>.

c) Pedagogika va didaktika adabiyotlari (axloqiy tarbiya, badiiy matndan foydalanish metodikasi).

d) Ekspert (boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, metodistlar) so‘rovi va tavsiyalar.

Ma‘naviy tarbiya har bir jamiyatning asosi sanaladi. Adabiyot esa bu jarayonda muhim vositalardan biri bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa, jadid adabiyoti namoyandalaridan biri bo‘lgan Abdulla Avloniy o‘z asarlari orqali yosh avlodni axloqiy jihatdan tarbiyalash, ularda ezgu fazilatlarni shakllantirishga alohida e‘tibor qaratgan. Uning asarlarida halollik, rostgo‘ylik, mehnatsevarlik, ijtimoiy mas‘uliyat, vatanparvarlik kabi qadriyatlar asosiy axloqiy g‘oya sifatida gavdalanadi. Shunday qilib, Avloniy matnlarida axloqiy mazmun turli badiiy shakllarda ifodalanib, ular asar syujeti, obrazlar, muallif fikrlari orqali o‘quvchiga yetkaziladi. Ushbu bo‘limda aynan ana shunday axloqiy mazmunlarning asardagi joylashuvi, ifoda shakllari va ularning turlari tahlil qilinadi.

— Avloniy matnlarida ko‘p uchraydigan qadriyatlar: halollik, rostgo‘ylik, mehnatsevarlik, ijtimoiy mas‘uliyat, vatanparvarlik (masalan, “Maktab” matnida maktab va ilmning fazilatlari haqida fikrlar).

— Behbudi matnlarida esa: axloqiy qaror qabul qilish, adolat, jamiyatning yaxshiligi, o‘zini tanqidiy baholash kabi mazmunlar namoyon bo‘ladi, xususan “Padarkush” dramasi orqali<sup>3</sup>.

— Har bir matn tarkibida voqea-hodisa va ularning axloqiy xulosalari mavjud bo‘lib, o‘quvchiga “nima qilish kerak?” savolini uyg‘otadi.

---

<sup>1</sup>Abdullayeva B. S. “Abdulla Avloniy ijodiy merosining ilmiy-ma‘rifiy qimmati” respublika ilmiy-amaliy konferensiya Toshkent, 2023 yil 11 iyul

<sup>2</sup>Hamroyev Sh.E, Shahina U.X, “Mahmudxo‘ja Behbudiyning pedagogik merosidan amaliyotda foydalanish imkoniyatlari”

<sup>3</sup> Berdimuratova M, Sarieva D, “Jadid dramaturgiyasida ayollar obrazi haqida ayrim mulohazalar” ilmiy-metodik elektron jurnal 2023-YIL 7-son

— Matn so‘zligi va strukturasi boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga mosligi: ba‘zi matnlar murakkab iboralar, uzun gaplar bilan ifodalangan, bu esa tushunishni qiyinlashtiradi.

— Har bir matn ostida savol-javob va refleksiya bo‘limi bo‘lmagani aniqlangan — bu pedagogik jihatdan axloqiy o‘zgarishni chuqurlashtirish imkoniyatini cheklaydi.

— Ekspertlar fikricha, matnlar bilan birgalikda dramatizatsiya, rol o‘ynash, guruh muhokamalari kabi faol metodlar qo‘llanilsa, axloqiy tarbiya samarasi oshadi.

— O‘qituvchilarning 80 % i matn orqali axloqiy tushunchalarni shakllantirish mumkin, lekin qo‘llanma metodikasi yetarli emas, deb hisoblaydi.

— 65 % o‘qituvchi matnlar asosida interaktiv metodlar (rol o‘ynash, dramatizatsiya) qo‘llashni tavsiya qilgan.

Jadid ma‘rifatparvarlar — A. Avloniy va M. Behbudiy — darsliklardagi badiiy matnlarni axloqiy tarbiya vositasi sifatida maqsadli qo‘llashga e‘tibor qaratganlar. Ularning matnlarida halollik, ijtimoiy mas‘uliyat, vatanparvarlik, adolat kabi fazilatlar kuchli namoyon bo‘ladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, matnlar bilan birgalikda faol metodlar joriy etilsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloqiy tarbiyasi samarasi oshadi. Kelajakda mazkur tezisni kengaytirib, sinf tajribalari va boshqa jadid namoyandalar matnlarini qo‘shgan holda maqola yoki dissertatsiya shakliga olib chiqish mumkin.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 5-maydagi PF-76-son “Ta‘lim sifatini ta‘minlash va ta‘lim xizmatlari ko‘rsatish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” farmoni. <https://lex.uz/uz/docs/-7513052#-7516550>

2. Abdullayeva B. S. “Abdulla Avloniy ijodiy merosining ilmiy-ma‘rifiy qimmatini” respublika ilmiy-amaliy konferensiya Toshkent, 2023 yil 11 iyul

3. Hamroyev Sh.E, Shahina U.X, “Mahmudxo‘ja Behbudiyning pedagogik merosidan amaliyotda foydalanish imkoniyatlari”

4. Berdimuratova M, Sarieva D, “Jadid dramaturgiyasida ayollar obrazi haqida ayrim mulohazalar” ilmiy-metodik elektron jurnal 2023-YIL 7-son

5. Hamroyev Sh. E. Boshlang‘ich sinflarda jadidlar merosidan foydalanish. Monografiya. Qarshi: Fan va ta‘lim, 2021, -216 b.

6. Хамроев Ш.Э., Каримов Б. П., Мухаммадиев Ш. М. — Жадидларнинг дарсликларидаги бадий матнлар асосида бошланғич синф ўқувчиларини ахлоқий тарбиялаш Монография. Қарши: Фан ва таълим, 2021, -186 б.

7. Samadova.S.S. Jadidlarning ma‘rifiy qarashlari va ta‘lim tizimiga qo‘shgan hissasi. Pedagogik mahorat. 2-son. 2025y. fevral. 230-233-b.

8. Jadidlar. Mahmudxo‘ja Behbudiy. T.: “Yoshlar nashriyot uyi”. 2022y.